

Dzieńkowski, Tomasz

Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Górze Chełmskiej (stan. 1)

Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, 188-191

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TOMASZ DZIĘNKOWSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ WYKOPALISKOWYCH NA GÓRCIE CHEŁMSKIEJ (STAN. 1)

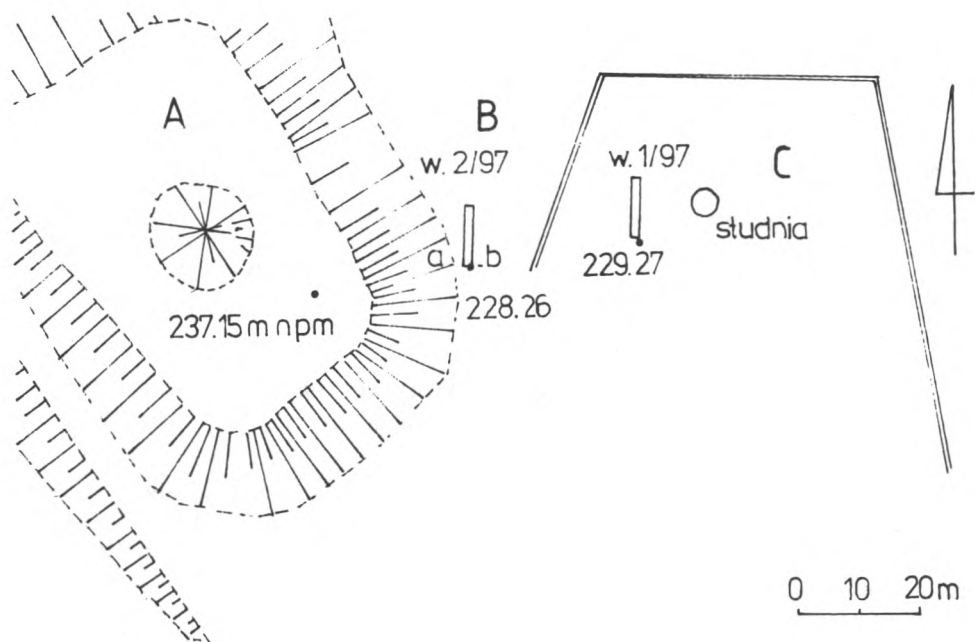
Chełm położony jest na wzgórzu kredowym, które od zachodu opływają wody Uherki, zaś od północy i południa rozciągają się pasma bagien i łąk błotnych (J. Kłoczowski 1958, s. 195). Górka Chełmska stanowi centralny punkt miasta, zarówno pod względem lokalizacyjnym (najwyższe wyniesienie - 221 m n.p.m.), jak i kumulacji osadnictwa pojawiającego się w tym rejonie już od XI-XII w. (J. Gurba, I. Kutylowska 1970, s. 239; J. Cichomski 1980, s. 32). Wczesnośredniowieczne osadnictwo skupiało się na szczycie wzgórza, tzw. Wysokiej Górcie (wymiary: 40 x 60 m), wznoszącym się od 7 do 17 metrów nad poziom Górci (J. Gurba, I. Kutylowska 1970, s. 231).

Pierwsze systematyczne badania wykopaliskowe na terenie Wysokiej Górci przeprowadził P. P. Pokryszkin w latach 1910-1912. Odsłonięto wówczas mury palatium oraz odkryto liczne detale architektoniczne, które pozwoliły datować obiekt na XIII w. Szersze opracowanie wyników badań autorstwa P. A. Rappoport, oparte o zapiski i notatki Pokryszkina, ukazało się dopiero po 42 latach.

Kolejne badania archeologiczno-architektoniczne na tym obiekcie przeprowadzili w 1966 i 1968 roku W. Zin i W. Grabski z Katedry Historii Architektury Politechni-

ki Krakowskiej oraz A. Gardawski, I. Kutylowska i J. Gurba z ramienia Katedry Archeologii UMCS w Lublinie. Niestety nigdy nie opublikowano pełnych wyników prac. Krótkie wnioski o charakterze sprawozdawczym publikowano w 1967 i 1970 r. Kwestia „Górki Chełmskiej” powracała również na łamach innych opracowań, np. L. Gajewskiego i J. Gurby (1961), B. Zimmera (1974). W 1984 r. oraz w latach 1995-1996 prowadzone były nadzory archeologiczne na tym stanowisku, jednakże nie obejmowały one swoim zasięgiem szczytu wyniesienia - Wysokiej Górci, wnosząc pomimo to ważne informacje o rozwoju osadnictwa. Badania archeologiczne z 1997 r. były niejako próbą wznowienia, po blisko 30-letniej przerwie, tradycji stałych prac wykopaliskowych na tym niezwykle ważnym stanowisku.

Prace wykopaliskowe na terenie Górci przeprowadzono w dniach 6-30 VI 1997 r. Założono dwa wykopy o łącznej powierzchni 30 m². Oznaczono je jako 1/97 i 2/97 ze względu na to, iż niemożliwym było ustalenie numeracji wykopów z poprzednich badań (ryc. 1). Prace zsynchronizowane były z prowadzonymi równoległe badaniami kamiennej studni - obiektem łączonym z grodem Daniela Romanowicza (K. Natkański 1996; 1997, s. 383-392).

Ryc.1. Chełm - Górka, stan.I. Lokalizacja wykopów 1/97 i 2/97: A - gród Danielowski, B - podnóże grodu, C - otoczenie studni (wg H. Szeremety 1997, rys. A. Mazur-Betiuk).

W celu zaobserwowania i przebadania kontekstu archeologicznego studni założono w odległości 9,3 m od niej, w kierunku zachodnim, wykop sondażowy nr 1/97 o wymiarach 1,5 x 10 m (ryc. 1C). Eksplorację prowadzono warstwami mechanicznymi do głębokości 2,5 m z sondażem przy profilu N do głębokości 3,5 m. Użytkano 102 zabytki, w tym 40 fragmentów ceramiki datowanej na wiek XIII oraz 31 fragmentów o chronologii od XIV do XVIII w. Wspólne zaleganie różnych chronologicznie zabytków wskazuje na zasypiskowy charakter warstw. Do głębokości ok. 1,5 m stanowiła je szara ziemia z wtrętami opoki i kamieni. Występowała tu ceramika od XIII do XVIII wieku. Poniżej zalegał już tylko rumosz opokowy, gdzie w części stropowej znaleziono XVII-wieczną monetę, zaś spągowe warstwy zawierały fragmenty ceramiki XIII-wiecznej. Wiąże się to niewątpliwie z odkrytymi w wykopie pokładami opoki ze śladami wydobywania jej metodą odkrywkową. Wybierzysko po zakończeniu eksploatacji uległo zasypaniu, zapewne nie jednorazowo. Fakty powyższe nie wpływają na rozwiązanie kwestii zasięgu osadnictwa wczesnośredniowiecznego w tym rejonie (nie stwierdzono warstwy kulturowej XIII-wiecznej, co może jednak wynikać z małego dotychczas zakresu badań), pozostawiając tym samym otwartą drogę do datowania studni. Odkrycia prowokują jedynie do dywagacji nad chronologią wybierzyska, aczkolwiek znalezione tu fragmenty ceramiki są niewątpliwie na złożu wtórnym. Najbardziej prawdopodobne jest określenie funkcjonowania odkrywki kopalnianej na czasy nowożytne.

Wykop nr 2/97 (1,5 x 10 m) założony został od północno-wschodniej strony u podnóża Wysokiej Górki (ryc. 1B). Celem głównym było uchwycenie i przebadanie pozostałości - rumowiska murów palatium i budowli sakralnej, które - jak sądzono - obsunęły się w tym kierunku. Lokalizację wykopu ustalono na podstawie konsultacji z dr hab. I. Kutylowską uczestniczką badań z lat 60-tych.

Ukazanie priorytetowych założeń badawczych wyjaśnia kwestię takiej właśnie lokalizacji wykopu, a nie standardowej, koncentrującej się na sprawdzaniu faktu istnienia lub nie u podnóża grodziska fosy czy innych „urządzeń” obronnych.

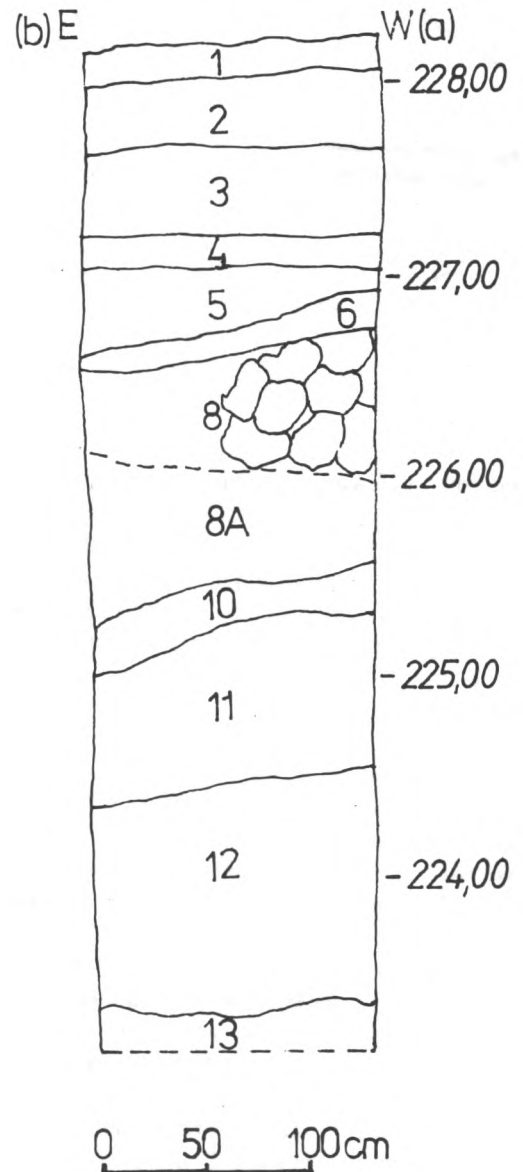
Prace były bardzo utrudnione ze względu na dużą głębokość (5,2 m), zmuszającą do zmniejszenia powierzchni badanej i koncentracji ich w części S wykopu na odcinku D.

Eksplorację prowadzono warstwami mechanicznymi - I (0-20cm), następnie o miąższości 10 cm. W spągu warstwy pierwszej natrafiono na zbudowany z cegieł kanał ściekowy (ob. 1) o przebiegu W-E i niewielkim spadku w kierunku E, datowany na początek XX wieku. W oparciu o istniejące plany miasta uwzględniające zagospodarowanie Górki trudno jest wiązać go z konkretnym budynkiem.

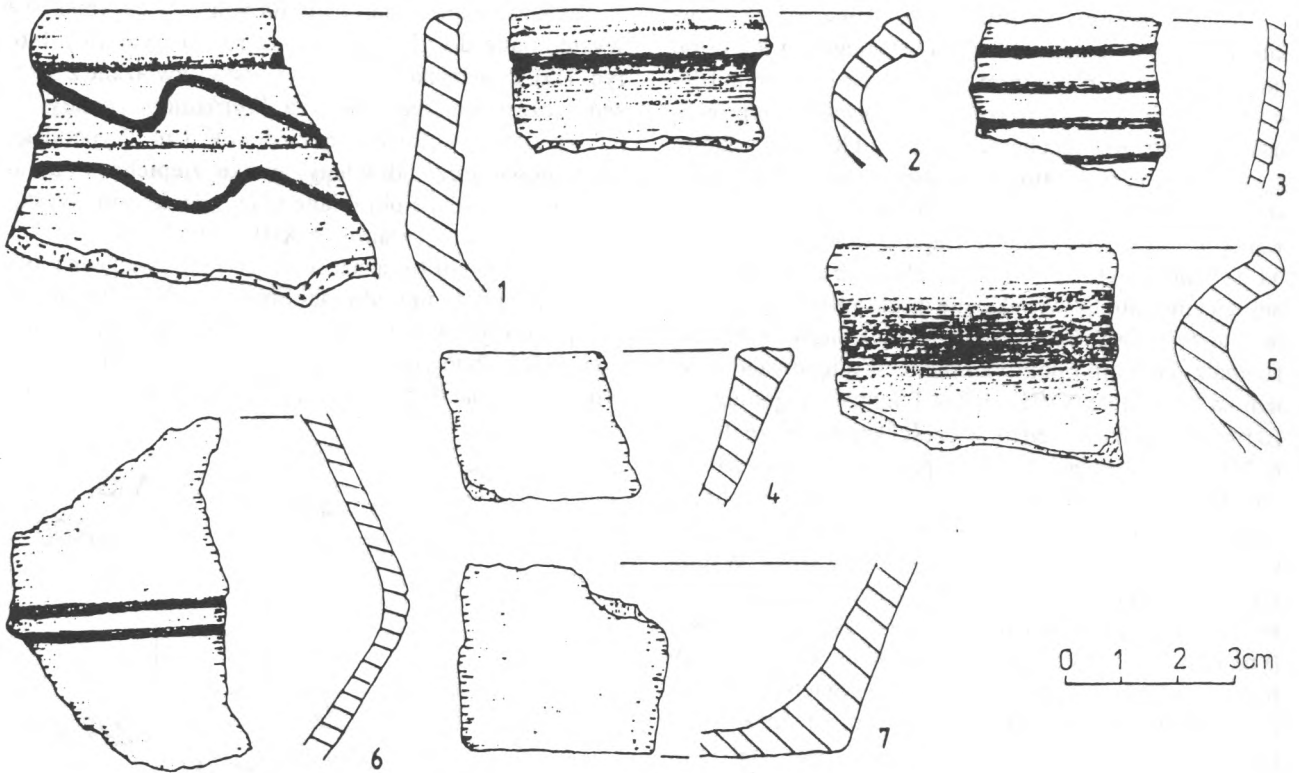
Dalsza eksploracja odsłoniła warstwy zasypiskowe występujące do głębokości ok. 1,6 m (warstwy 1-6; ryc. 1D). Poniżej natrafiono na warstwy związane z okresem wczesnego średniowiecza. Wyróżnione zostały:

- warstwy: 8, 8A o miąższości ok. 1 m. Wypełnisko ich stanowił gruz budowlany - opoka, zlepione z zaprawą wapienną, duże obrabiane gazy glaukonitu. Wystąpiły tu fragmenty ceramiki z XIII wieku;

- warstwa 10 (miąższość 20-30 cm) związana z pożarem palatium prawdopodobnie z 1256 r. Zawierała przepalony glaukonit, opokę i zwęglone drewno (pobrano próbki). Datownikami były fragmenty ceramiki XIII-wiecznej z charakterystyczną pobiałką pokrywającą ze-

Ryc. 2. Chełm - Górka, stan.1. Wykop 2/97, cz. S, profil S: 1 - 6 warstwy nasypowe; 8, 8A - gruz z palatium; 10 - warstwa spaleniwna; 11 - margiel na wtórnym złożu; 12 - calcowa rędzina; 13 - calec kredowy (rys. A. Mazur-Betiuk).

Ryc. 3. Chełm - Górka, stan.1. 1-7 fragmenty ceramiki XIII-wiecznej z wykopu 2/97 (rys. A. Mazur-Betiuk).

wnętrzną, wylewową część naczyń wykonanych techniką taśmowo-ślizgową i obtaczanych (ryc. 2: 1-7);

- warstwa 11 - margiel na wtórnym złożu o miąższości ok. 0,6 - 0,8 m zawierający ceramikę XIII-wieczną.

Poniżej zalegała calcowa rędzina (12) w stropie której występowały zabytki również w postaci XIII-wiecznej ceramiki i ułamków kości zwierzęcych. Miąższość warstwy 0,8 - 1 m. Głębiej tj. od 5 m występował całec kredowy (13).

Analiza zarejestrowanego w wykopie 2/97 układu nawarstwień w powiązaniu z oceną chronologiczną występujących tam zabytków ceramicznych pozwala na stwierdzenie, iż zostały odkryte trzynastowieczne warstwy związane z funkcjonowaniem palatium Daniela Romanowicza oraz łączące się z fazą jego zniszczenia. Potwierdza to odsłonięta warstwa spalenizny zawierająca przepaloną opokę, glaukonit, drewno oraz datujące ją fragmenty ceramiki z tego okresu. W oparciu o opracowania historyczne można ustalić chronologię tej warstwy na 1256 lub 1259 rok, kiedy w Chełmie wybuchł pożar niszczący „miasto” i siedzibę księcia Daniela (B. Zimmer 1974, s.17). Powyżej zalegał gruz opoki, glaukonitu i zlepieńców z zaprawą wapienną.

Pochodził prawdopodobnie ze zniszczonej północno-wschodniej części palatium, pozostałości którego obsunęły się po zboczu Wysokiej Górki. Warstwy te miały przebieg „spadkowy” w kierunku północnym i wschodnim zauważalny na profilach wykopu 2/97. Partię spągową wykopu wypełniały: osuwiskowy lub niwelacyjny margiel, calcowa (czarna, zbita) rędzina oraz calcowa kreda.

Ogółem w wykopie 2/97 zebrano 150 fragmentów ceramiki w tym 45 datowanych na XIII w. i 105 o chronologii od XIV do XVIII w. Ceramika wczesnośredniowieczna występowała sporadycznie w warstwach zasypiskowych i głównie w dolnej partii wykopu, gdzie natrafiono na jednoczasowe, XIII-wieczne warstwy.

W sezonie 1997 nadzorowano również wykopy pod instalację elektryczną przebiegające wzdłuż budynków usytuowanych na północ od Bazyliki (dawny klasztor i gmach Bractwa Maryjnego) oraz we wschodniej części parkowej (S. Gołub, T. Dzieńkowski 1996). Wykopy przy kościele odsłoniły fragmenty szkieletów ludzkich wraz z pozostałościami drewnianych trumien, pochodzące ze znanego z wcześniejszych badań średniowiecznego cmentarza.

LITERATURA

- Cichomski J.
1980 *Katalog grodzisk*, msp PSOZ Chełm.
- Gajewski L., Gurba J.
1961 Pierwsze badania archeologiczne w Chełmie, [w:] *Ziemia Chełmska. Materiały z sesji naukowej historyków*, Lublin, s. 153-155.
- Gołub S., Dzieńkowski T., Kutylowska I.
1997 *Dokumentacja z badań wykopaliskowych, Chełm-Górka, ul. Lubelska 2, stan.1*, mps PSOZ Chełm.
- Gołub S., Dzieńkowski T.
1997 *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych wykopów pod instalację elektryczną, Chełm-Górka, ul. Lubelska 2, stan.1*, mps PSOZ Chełm.
- Gurba J., Kutylowska I.
1970 Sprawozdanie z badań wczesnośredniowiecznego grodziska w Chełmie Lubelskim, *Spr. Arch.*, t. 22, s. 231-240.
- Kłoczowski J.
1958 Zarys historii rozwoju przestrzennego miasta Chełma, „*Roczniki Humanistyczne KUL*”, t. 6, s. 193-221.
- Natkancki K.
1996 *Wyniki penetracji zabytkowej studni w Chełmie w grudniu 1996*, mps PSOZ Chełm.
- 1997 Studnia na Górcie Katedralnej w Chełmie, *R. Chełm.*, t. 3, s. 383-392.
- Zimmer B.
1974 *Miasto Chełm*, Zarys historyczny, Warszawa - Kraków.

TOMASZ DZIEŃKOWSKI

REPORT FROM EXCAVATIONS AT GÓRKA CHEŁMSKA, SITE 1

In the season 1997 archaeological supervision and excavations were carried out at the territory of Górka Chełmska. As a result of stationary examination early Medieval layers were discovered (trench 2/97) which were remains of a 13th century abode of Daniel Romanowicz.

In trench 1/97 an outcrop of bedrock was discovered where - it is assumed - stone was extracted in modern times.

The archaeological supervision of earthworks at the square adjacent to the church resulted in uncovering of a fragment of an inhumation cemetery dated to the period of the Middle Ages.

Usługi Archeologiczne Chełm